

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZEREI.*

— Bevezetés az irodalomtörténetbe. —

Első közlemény.

Braga portugál irodalomtörténetíró nagy munkája bevezető, elméleti részében azt írja, hogy régi álmának beteljesülését érte meg, midőn azt kiadhatta. Minekünk is, ha nem régi álmunk, de régi vágyunk volt egy irodalomtörténeti módszertan írása. Midőn a berlini kir. egyetemen *Zellernek* »Irodalmi és történeti kritika« című s *Geigernek* »A fiatal Goethe«-ről tartott előadásait hallgattuk, már akkor ébredt bennünk e vágy, mely csakhamar elhatározássá is érlelődött.

Feladatunkat már mindjárt eleinte úgy fogtuk fel, hogy az irodalomtörténet módszertanát, hogy azt megérthessük, meg kell előzni a módszerek fejlődése történetének. Feladatunk ilyen értelmezése szabta meg munkánk szerkezetét. E szerint tanulmányunk bevezető részében az *irodalom, irodalomtörténet* és *műbírálat* fogalmát határoztuk meg s azután az első részben az *irodalomtörténeti módszerek történeti fejlődését* ismertettük, a második részben pedig adjuk az *irodalomtörténet módszertanát*.

Talán felesleges is említeni, hogy tárgyunknak külföldön nagy irodalma van. Rendkívül gazdag a módszertani, kevésbé az a módszerek fejlődésével foglalkozó irodalom, habár különösen egyes korszakokra (pl. a renaissance korára) vonatkozó monographiákban itt sincs hiány. Az irodalomtörténeti módszerek fejlődését egészben tárgyalja *Théry* »Histoire des opinions littéraires chez les anciens et chez les modernes. 2 vol. Nouvelle éd. Paris 1848«¹ és *Saintsbury*nak »A history of criticism and literary

* Mutatvány ily című sajtó alatt lévő munkából.

¹ Első kiadása: »De l'esprit et de la critique littéraires.« címmel szintén két kötetben 1832-ben jelent meg.

taste in Europe from the earliest texts to the present day» című három kötetre tervezett munkája, melyből eddig a műbírálat történetét a 18. század végeig ismertető két első kötet jelent meg (London, 1900—2). Az irodalomtörténet módszereinek fejlődését és magát a módszertant együtt adja *Mazzarellának* »Della critica libri tre. Genova 1866—1868.« (két jav. és bővített kiadás 1. kötete: Roma 1868.)¹ című munkája, egy irodalmi pályázat eredménye, melynek beosztása: 1. könyv (egyszersmind 1. kötet). A kritika története; 2. könyv. A kritika mint tudomány; 3. könyv. A kritika mint művészet. A kettőt szintén együtt tárgyalja *Brunetièrre* tömör, magvas cikke is a »Grande Encyclopédie« 13. kötetében »Critique III. Littérature« címmel. Az egyes korszakok, vagy egy nemzet irodalmára vonatkozó *monographiák* közül felemlítjük: A görög irodalmi műbírálatról *Egger*: »Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs. (Introduction a l'étude de la littérature grecque). Paris 1849; 3. éd. 1887.« A renaissance-kori műbírálatról *Spingarn* »A history of literary criticism in the renaissance. New-York 1899.« Az angolról *Wylie*: »Studies in the evolution of english criticism. Boston 1894.« *Hamelius*: »Die Kritik in der englischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts. Leipzig 1897.« A francziáról, mely nemzetnek e tárgyról leggazdagabb irodalma van, *Brunetièrre*: »L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. Tome 1. L'évolution de la critique depuis la renaissance jusqu'a nos jours. Paris 1890«; *Michiels*: »Histoire des idées littéraires en France au XIXe siècle. 2 vol. 4. édition. Paris 1863«; *Tissot*: »Les évolutions de la critique française. Paris 1890.« (Csupán hat kritikussal foglalkozik). A németről *Grucker*: »Histoire des doctrines littéraires et esthétiques en Allemagne. Paris 1883«; *Borinski*: »Die Poetik der Renaissance und die Anfänge der litterarischen Kritik in Deutschland. Berlin 1886«; *Braitmaier*: »Geschichte der poetischen Theorie und Kritik von den Discursen der Maler bis auf Lessing. 1. 2. Theil. Frauenfeld 1888/9.« Az olaszról *Trezza*: »La critica moderna. 2. ed. Bologna 1880.« A spanyolról *Menendez y Pelayo* nagy aesthetika-történeti művén kívül, mely e tárggyal is foglalkozik, *Gonzalez*: »Historia de la

¹ *Sainsbury* említett művében, valamint *Gayley* és *Scott* alább idézendő bibliografiai műve is csak az első kiadást és első kötetet ismeri. Hogy a 2. kötet is megjelent, világosan mondja a 2. kiadás előszava: »Avverto intanto, che l'altra edizione del primo volume si faceva nel 1866 e del secondo nel 1868.« Nekünk ez a második kiadás van meg.

critica literaria en España. Madrid 1867.« A francia és olasz irodalom ezen kívül kritikai szemelvénygyűjteményekben is gazdag. Nálunk e téren alig történt valami. *Jánosi Béla* »Aesthetika történeté«-ben találunk ugyan erre vonatkozó fejtegetéseket, de ő feladatahoz híven csak mellékesen foglalkozott e tárggyal; a magyar műbírálat történetének megírása is még eddig a jámbor óhajások közé tartozik.

Az egyes módszertani írókra, kritikusokra vonatkozó irodalmat, mely, mint fentebb említettük, még sokkal gazdagabb, a fejlődés feltűntetésével kapcsolatban fogjuk ismertetni. Ott emlékezünk meg azon értekezésekről, könyvismertetésekről, melyek különösen a francia módszertani művekről, folyóiratainkban (mint a Budapesti Szemlében) szétszórva jelentek meg. A magyar módszertani irodalom fejlődését is ott ismertetjük, most csak azt említve meg, hogy *Beöthy Zsolt* ilyen tárgyú alapvető munkája, melyet egyetemi előadásából mi is ismerünk, most van sajtó alatt.

Az irodalomtörténeti módszertan fejlődésének feltűntetésével magokhoz a forrásokhoz fordulunk, csupán ott, a hol a forráshoz egyáltalában hozzá nem férhettünk, merítettünk másodkézből; itt is azzal, hogy kit követtünk, mit honnan merítettünk, hűségesen beszámolunk.

A bibliographiai anyag összegyűjtésénél nagy segítségünkre volt *Gayley* és *Scott* »An introduction to the methods and materials of literary criticism. Boston 1899.« cz. munkája. Ha ez előbb jelent volna meg, akkor, midőn az adatgyűjtéshez hozzáfogtunk, sok utánjárástól megkímélt volna bennünket. De így is nagy hasznát vettük.

Munkánk második, módszertani részére vonatkozólag annyit itt is szükségesnek tartunk megemlíteni, hogy az irodalomtörténeti módszerek értékére nézve Hatzfeld francia kritikussal egyetértünk abban, hogy sem az *aesthetikai*, sem az *erkölcsi*, sem a *történelmi*, sem a *lélektani*, végre sem az úgynevezett »tudományos« irodalmi műbírálat egymagában nem elégíti ki. Szerintünk is az irodalomtörténettel foglalkozó mindenikből nemcsak sokat tanulhat, hanem az irodalom korszakai, az írók és műveik különfélesége szerint mindazokat alkalmazhatja is.

A felőlet anyag nagy és változatos terjedelme szolgáljon segítségünkre, ha munkánk itt-ott hézagossnak vagy vázaltszerűnek fog feltűnni. Hiányait mi érezzük legjobban. Különben e szép tárgy

tanulmányozásával, mely közel van ahhoz, hogy önálló tudomány-
ággá fejlődjék, ezután sem hagyunk fel s módját találandjuk
annak is, hogy munkánk mutatkozó hibáit kijavítsuk.

* * *

BEVEZETÉS.

1.

Az irodalom fogalma.

I. Az ember szellemi tevékenysége sokféle és igen változatos
alakban fejeződik ki. Az emberi képzeletnek, gondolatnak és érze-
lemnek ilyen kifejezője lehet egy kép, egy szobor, a zene, a *nyelv*
és az *írás*. Az ilyen szellemi működés eredményének közvetítésé-
ben és megörökítésében az első hely a nyelvet és ennek meg-
jegezdedett formáját, az írást illeti meg.

A nyelvben kifejezett és írásban vagy nyomtatásban meg-
örökített szellemi tevékenység összessége *irodalomnak* nevezetik.

A nyelvben és írásban élő irodalomban az egyes termékek
a fejlődés folyamán különböző jelentőségre tettek szert. Az *első*
helyet azok foglalták el, melyek tartalom, forma és nyelv tekintet-
ben egyaránt kiválóak s általános érdekük s céljuk is magukban
van, mint a művészetnek: ezek a *költői művek* (Szépirodalom).
Második azon irodalmi művek csoportja, melyek egy külön cél
érdekében, legyen az ismeretközlés vagy meggyőzés, fordítanak
kiváló gondot az előadási alak és a nyelv művészetére, ilyenek a
történeti, szónoklati, bölceleti művek. A *harmadik* osztályba azok
jutottak, melyeknél a nyelv és forma pusztán eszközül szolgál az
ismeretközlés szolgálatában, ide tartoznak a *tudományos szakmun-
kák*, theologiai, természettudományi, orvosi stb. művek. Ha a tárgy
szerint tudományos művek írói a nyelvre és előadás művészi
formájára kiváló gondot fordítottak, akkor az ily művek is a
második osztály keretébe illesztetnek be (Buffon, Humboldt, Herman,
Chernel művei); viszont a szónoklati, bölceleti és történeti művek
is, ha bennük a nyelv és a forma csupán mint az ismeretközlés
eszközei szerepelnek, a harmadik osztályba tartoznak.

Az irodalomban az első és legkiválóbb hely a *költői műve-
ket* illeti meg, sőt van oly felfogás, mely csupán ezeket tekinti az
irodalom keretébe beillőnek (Gervinus). A legáltalánosabb felfogás
az, mely a második osztályba sorolt szellemi termékekre is kiter-

jeszti az irodalom fogalmát, míg a harmadik csoportbeli műveket a szaktudomány történetébe utasítja. E felfogás szerint az irodalom fogalmi körébe az emberi szellem azon nyelvi alkotásai vonhatók be, melyek tartalmuk és előadási műformájuk miatt általános érdeklődésre tarthatnak számot.

Mindazonáltal az első (régente uralkodó) értelmezésnek, mely az irodalom fogalmát a szellemi termékek egyetemére kiterjeszti, ma is vannak hívei (pl. Christ, Schanz, Weber) s különösen a régi vagy kihalt irodalmak ismertetésénél, vagy élő irodalmak legrégebbi koránál, a midőn az irodalmi ágak vagy nem váltak még el szorosan egymástól, hanem egybefolytak, vagy pedig az irodalmat pusztán ilyenek képviselik: a nyelvi és irodalmi fejlődés szempontjából a harmadik csoportba sorozott művek is az irodalom keretébe vonandók.

Épen így az irodalom keretébe bevonható a *néphagyomány* (folklore) is, mint az irodalom elsőrendű forrása (népdalok, népmondák, népmesék, közmondások), melyből a költészet is eredetét vette, benne gyökerezik, belőle táplálkozik s a vele való érintkezéstől új erőre kél ma is.

Nemzeti irodalom egy nemzet nyelvén kifejezett szellemi termékek összessége, azon szempontok alkalmazásával, melyeket az irodalomról általában felsoroltunk. Itt a nyelv az összekötő és elválasztó vonal. Megjegyezzük, hogy az irodalomban a nemzeti szellem kutatása vagy a fejlődés nyomon követése céljából más, pl. latin nyelvű irodalom (krónikák stb.) is a nemzeti irodalom körébe vonható, a nélkül, hogy az azért a nemzeti irodalomhoz szorosan hozzátartoznék.

II. Az *irodalom* fogalmának meghatározása újabb keletű. Az ó- és középkornak még szava sem volt e fogalom jelölésére. *Platon*nál, a ki szerint a bölcelet és tudás fogalma összeesik (Theait. p. 145E, 143D.); *Aristoteles*nél, a ki azt írja, hogy a bölcelet annyi mint a tudomány általában (Metaphys. VI. 1. 1026a.); *Ciceró*nál, a ki szerint »omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio philosophia nominata est,«¹ a bölcelet fogalmában az irodalom is benne foglaltatik. A *litteratura* szó, melyet ma a legtöbb nyelv e fogalom megnevezésére használ, a klasszikus

¹ *Überweg-Heinze*: Grundriss d. Gesch. d. Phil. 1.º 2. 1. Ez idézetet így alakban Merguet nagy Cicero-szótára segítségével se lehettük meg Cicero műveiben.

íróknál általában grammatikát jelentett.¹ Mai értelmét a renaissance hozta forgalomba.² *Verulami Bacon*nál (1623), a ki a tudomány az értelem hármasságára (emlékezés, képzelés és gondolkodás) szerint három részre u. m. történelemre, költészetre és bölcselőre osztotta föl, a tudomány egyértelmű az irodalommal. *Morhof* (1688),³ *Reimman* (1721), Bacon művének ismerői és felhasználói, vele ebben is egyetértének és az irodalom szót tudományosság (Gelehrtsamkeit) értelemben használják. Így használja *Eichhorn* (1799), *Wachler* (1800), *Grässe* (1837) és mások. *Koberstein* (1827) szerint a németek irodalma általában magában foglalja a nép nyelvi és írásbeli szellemi termékeinek összeségét, tekintet nélkül azok alakjára és tartalmára. A német nemzeti irodalom, azon összesség egy része, szorosán véve csak azon írott műveket foglalja magában, melyek művészi úton jöttek létre és a melyeknek úgy alakjukra, mint belső lényegükre nézve sajátos német jellegük van, mi által más nemzetek irodalmi termékeitől már magukban véve, a nyelvre való tekintet nélkül különböznek.

Marmontel (1787) szerint az irodalom a széptudományok ismerete; *Madame de Staël* (1800) irodalom alatt a költészetet, szónoklatot, történelmet, bölcselőt, vagy az erkölcsi ember tanulmányozását érti; *Bonald* (1802) híres meghatározása szerint az irodalom a társadalom kifejezése.⁴ Az újabb írók közül felemlítjük *Emersont*, a ki szerint az irodalom az ember törekvése kárpótolni magát helyzete silányságáért; *Carlyle*-t, a kinél az irodalom, a mennyiben valóban az, »a természet apocalypsise«, »a nyílt titok« feltárása, Fichte stílusában szólva, ez az isteninek »folytonos megnyilatkozása a földiben és a közönségesben«; *Stopford Brooke*-ot, a ki szerint irodalom alatt intelligens emberek és nők írott gondolatait és érzelmeit értjük, oly módon kifejezve, hogy az olvasót gyönyörködtessék és *Posnett* (1886), a ki szerint az irodalom azon műve-

¹ Így *Seneca*: Epist. 88; *Quintilianus*: Instit. Orat. lib. II. cap. 1. (Grammaticae, quam in Latinum transferentes litteraturam vocaverunt); *Augustinus*: De ordine lib. II. c. 12. Kivétel *Cicero*: Part. 7. extr. Litteratura constat ex notis litterarum et ex eo, in quo imprimuntur illae notae és *Philipp.* 2, 45. Fuit in illo (sc. Caesare) ingenium, ratio, memoria, litteratura, cogitatio, diligentia.

² V. ö. 9. 1.

³ Az évszám irodalomtörténeti műveik első kiadása évét jelenti.

⁴ A francia írók által sokat emlegetett hely, melyre később visszatérünk: «Les progrès de la littérature q'on peut regarder, comme l'expression de la société.»

ket foglalja magában, melyek versben vagy prózában inkább a képzelet, mint az elmélkedés alkotásai; a nemzet lehető legnagyobb részének inkább gyönyörködtetésére, mint oktatására és gyakorlati hasznára törekednek és inkább általános, mint különös ismeretet kívánnak. *Arnold Tamás* (1888) szerint az irodalom a szó tágabb értelmében az ember írott gondolatainak foglalata, a nemzeti irodalom e szerint egy nemzet írott gondolatainak összessége; szorosabb értelemben az irodalom azon művek összessége, melyek sem nem egy külön osztályhoz vannak intézve, sem a szavakat nem úgy használják mint tisztán a dolgok jegyeit, hanem oly tárgyakról értekezvén, melyek az embert mint embert érdeklik és a szavakat úgy használván, mint a *gondolatok* hordozóit és kifejezőit: az általános emberi értelelemhez és a közös emberi szívhez szólnak. *Paul H.* (1889) szerint csak azon műveket számítjuk az irodalomhoz, melyek a nyilvánosságnak vannak szánva, a nagy közönség számára. —

Toldy szerint irodalom¹ alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos összegét; *Beöthy Zsolt* szerint az emberi szellem élőszóval előadott, vagy írásba foglalt műveinek bizonyos összességét értjük. Valamely nemzet egyetemes irodalma magában foglalja az illető nemzet nyelvén készült elme-termékek összességét. Ennek határain belül pedig ama művek összességét, melyekben leginkább nyilatkozik a nemzet szelleme, nemzeti irodalomnak nevezzük. *Heinrich Gusztáv* az Egyetemes Irodalomtörténetben így határozza meg az irodalom fogalmát: Az irodalom az emberi képzelet műve a nyelv segítségével. Másik meghatározása ugyanott: Az irodalom a nemzeti szellem megnyilvánulása a nyelv segítségével.

2.

Az irodalomtörténet fogalma.

I. Körting Gusztáv kiváló philologus szerint az irodalomtörténet fogalmát a neve kifejezi s nincs szükség további meghatározásra. E felfogást már maga az irodalom fogalmának fejlődése is megcáfolja, még sokkal inkább az irodalomtörténet története.

¹ Az *irodalom* szót a nyelvújítás alkotta s legelőször Szemere Pálnál fordul elő. (Szily: A m. nyelvúj. szótára 145 l.) Rimay a *deákság* szót használja irodalom értelemben; Pápai Páriznál: Litteratura: Deákságnak mestersége, Irómesterség. Pápay Sámuel *írástudásnak* fordítja, de irodalomtörténeti művében csaknem állandóan a litteratura szót használja.

E tudomány is hosszú fejlődésen ment keresztül, akár mint a történelem, azzal a különbséggel, hogy ez már az ó-korban a fejlődés magas fokát érte el (Thukydides), a honnan csak a hanyatlás, majd visszaesés után kezdődött újra a fokozatos fejlődés, míg tudományunk maga is az újkor szülötte. Származását tekintve is hasonlít a történelemhez. A mint ez lassan fejlődött az események száraz khronologikus feljegyzéseiből, a szereplő történeti alakok életrajzi adataiból, úgy az irodalomtörténet első eredete is az írók száraz életrajzi adataiban s műveik katalogusszerű felsorolásában nyomozható. De bár az irodalomtörténet az újabb tudományok közé tartozik is, mégis a fejlődési fokozat szempontjából Taine legalább is olyan szellemi távolság választja el a jó öreg Gesner Konrádtól, mint Carlylet a logographoktól. A fejlődés e hosszú útját az irodalomtörténet nagyobb részét a tizenkilencedik században tette meg. Csak ekkor tudott lassanként kibontakozni a biographia és bibliographia békóiból, hogy aztán szabadon annál gyorsabban haladhasson célja felé. Sőt újabban már a célon túlcsapongás tünetei — a rohamos fejlődés kimaradhatatlan következménye — is mutatkoznak. Ilyennek kell tartanunk annak vitatását, hogy a modern irodalomtörténet nem lehet nemzeti, hanem csak európai, hogy az nem egyéb, mint korrajz, művelődés-, erkölcs- és lélektörténet (Platzhoff), hogy az irodalomtörténet annyi mint műtörténet (Bartels) stb.

Az irodalomtörténet fogalmát az irodalom és a történet fogalma s más tudományhoz való viszonya határozza meg. Ha az irodalom az emberiségnek nyelvben és írásban élő szelleme s a történet annyi mint fejlődés, akkor az irodalomtörténet mint tudomány, az emberiség nyelvben és írásban élő szelleme fejlődésének előadása.

Ha az irodalomtörténet fogalmának meghatározásánál más tudományokhoz való viszonyát is tekintetbe vesszük, a mi nélkül fejlődése meg sem érthető: akkor az irodalomtörténet az a tudomány, mely az emberi szellem nyelvi termékeit a szerző életével, kora erkölcsi, társadalmi elveivel kapcsolatban módszeresen ismerteti; értéküket úgy magukban véve, mint ugyanazon műfaj hazai és idegen termékeivel, esetleg forrásaikkal összehasonlítva bírálat útján meghatározza s a nyelv és művelődés fejlődésére való hatásukat kimutatja.

II. Az irodalomtörténet fogalmának fejlődését vázolva, *Gesner*

Konráddal (1545) kellene kezdenünk, de ő író-életrajzi lexikonában a fogalom meghatározással egyáltalában nem törődik. Utána *Mylaenus Kristóf* 1548-ban Florenczben kiadott »*Consilium historiae universitatis scribendae*« című művében rövid szemlét tartván a természet, emberi okosság, fejedelemség és bölcsesség története fölött, műve ötödik része gyanánt, mint mondja, az egészhez »mintegy betetőzésül« az irodalom történetét is — *historia literaturae, historia de literatura* — adja. Nála találjuk először e kifejezést ily értelemben használva. Igaz ugyan, hogy e kifejezés nála még e fogalomra nem állandó s az előszóban irodalomnak — *litteraturae nomine*¹ — nevezi »a kiváló férfiak szellemi működésének időrend szerint haladó kellemes és hasznos előszámlálását«, vagyis azt, a mit műve megfelelő részében irodalomtörténetnek nevez. Ez ingadozás utána is még jó sokáig tart. Maga a tudomány is csak keletkezőfélben volt s fogalmának tisztázója a tudomány fejlődésével együtt halad előre. *Bacon Ferencz* is »*De dignitate et augmentis scientiarum* (1623)² cz. művében, melynél jótékonyabb befolyást alig gyakorolt valaha könyv a tudományok fejlődésére, kinek emlékezetét egy irodalomtörténetíró szerint arany betűkkel kellene írásban hagyni, az irodalomtörténet — *historia litteraria, historia litterarum* — meghatározását azon való panaszkodással vezeti be, hogy e tudomány még mindeddig nem jött létre. Szerinte e tudománynak azt kellene előadnia, hogy mily tudományok és művészetek virágoztak a világ valamely korszakában és valamely helyén. Föl kell sorolni azok régiségét, haladását a földkerekségének különböző részén való vándorlását, mert a tudományok épúgy költöznek, mint a népek; továbbá hanyatlását, elfeledtetését, megújulását...³ Miként az irodalom, úgy az irodalomtörténet fogalmának meghatározásában Bacon hatása uralkodó volt. *Lambecius* szerint (1659), ki Bacon művének idevonatkozó helyét csonkán maradt nagy munkája előtt egész terjedelmében közli, az irodalomtörténet minden isteni és emberi dolog ismeretének összege; *Morhof* szerint az irodalomtörténet nemcsak a sok tudást (*polymathia*)

¹ Idézett mű 4. lap. A »*historia literaturae*« kifejezés a 11, a »*historia de literatura*« 147 és más lapokon fordul elő. Bizonyára a renaissance tudósai hozták forgalomba.

² Angolul már 1605-ben megjelent.

³ II. lib. cap. 4. Lásd bővebben alább a módszertani fejlődésről szóló részben.

hanem az egyes tudományok eredetét és a mi időkig való fejlődését feleleli. *Heumann* (1718) szerint az irodalomtörténet tudományok és tudósok története, vagy az irodalmi tanulmányok eredetének és a mi korunkig való fejlődésének előadása. Azonkívül e tudomány szerinte akként is meghatározható, hogy az úgy az elmúlt, mint a jelenvaló tudós világ tükre, vagy utazás az egész tudós világon keresztül. *Reimman* (1721) kérdésekben és feleletekben szerkesztett művében e kérdésre: Mi az irodalomtörténet? a következő feleletet adja: »Az irodalomtörténet olyan történet, melyben mindaz megfelelő világosságban és igazságban előadatik, a mit kíváncsi lelkeknek a tudományosság és tudósok sorsáról különösen tudni szükséges, hasznos és kellemes.« *Gundling* hallei professzor egyetemi előadásában (1734) több meghatározás van. Laza szerkezete mellett is figyelemre méltó a következő: Az irodalomtörténet nem abban áll, hogy én tudom, ki írta ezt vagy azt a könyvet, milyen kiadásai vannak stb. ezt mindenki könnyen megtanulhatja, mint a könyvkereskedőkön látjuk. E tudomány fő munkája ellenben abban áll, hogy tudja az ember, a tudományok mely időben vették eredetüket, hogyan emelkedtek, ismét hogyan süllyedtek és hogyan volt soruk a mi korunkig.

A mint ez idézetek is mutatják, az irodalom fogalmát általában egynek vették a tudomány fogalmával s e szerint az irodalomtörténetet is egynek a tudomány történetével. A 18. században és a 19-ik elején e fölfogás volt uralkodó s e két kifejezést is felváltva használják. *Bouginé* szerint (1789) a tudósok története — a mint ő e tudományt nevezi — az emberi ész története, miként a polgári történet az emberi szívé. Ott bölcsesség és balgaság, itt erény és bűn (a tárgy). Ily értelmezés mellett természetesen a költészet története nem foglalhatta el az irodalomtörténet keretében az őt megillető első helyet. Ez csak később a 19-ik század első felében, főleg e kor nagy (hegelianus) aesthetikusainak hatására történhetett meg. *Vilmar* (1845) az irodalomtörténet fogalmának meghatározásában már hangsúlyozza a költészet elsőségét, mint a mely minden nép legrégebb és legsajátságosabb nyelve és a nép-jellemnek testben, lélekben és szellemben legteljesebb és legbiztosabb kifejezése. Ugyanígy tett *Koberstein*, a ki szerint a (német nemzeti) irodalomtörténet azt a fejlődési menetet adja elő, melyet a nép az ő sajátságos irodalmi életében, — ennek a költészet és a szónoklat a kifejezője — a legrégebb időtől a jelenkorig tett

meg, s annak különböző irányzatait mutatja föl keletkezésében, növekedésében, hanyatlásában és elenyészésében, valamint egymásra való kölcsönös hatásában. *Goedeke* szerint az irodalomtörténet a népek szóban élővé vált szellemi fejlődésének időrend szerinti előadása. *Nisard* szerint szélesebb értelemben véve az irodalomtörténet úgy szólván magával a nemzettel kezdődik vagyis az írással. Fel kell ölelnie mindazt, a mit csak irtak; egy nemévé kell válnia a részletes és hű lajstromnak mindarról, a mi napvilágot látott s a mit olvastak; leíró névsorává mindazoknak, a kik tollat forgattak; az ilyenmő lajstrom érdeme abban áll, hogy senkit és semmit ne mellőzzön. Ha szorosabb értelemben vesszük az irodalomtörténetet, az irodalom ott kezdődik, a hol a művészet, ebből következik, hogy bármely irodalomtörténet annak a története, a mi az illető nemzet irodalmi műveiben nem szűnt meg igaz lenni, élni, a szellemekre hatni s a közművelődés állandó és lényeges része lenni.¹

Taine irodalomelméletéből így alkothatjuk meg az irodalomtörténet fogalmát: Egy irodalmi munka nem elszigetelt szeszélye valamely ízzo agynak, hanem a környező erkölcsök másolata, bizonyos szellemállapot jele s mivel valamely erkölcsi vagy szellemi állapot létrehozásában a faj, környezet és időpont játszanak döntő szerepet: az irodalomtörténet ezek ismerete s az irodalmi művekre való alkalmazása.

Schmidt Erich szerint az irodalomtörténet egy darab fejlődéstörténete egy nép szellemi életének, összehasonlító pillantással más nemzeti irodalmakra is.

A magyar irodalomtörténetírók közül *Pápay Sámuel* (1808) szerint a Magyar Litteratura (így nevezi az irodalomtörténetet) oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti mind történeti állapotját az írásbéli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő. *Toldy* szerint az irodalomtörténet a nyelvben és írott művekben nyilatkozó, emberi szellem működéseinek fejlődését, irányait s annak műveit ismerteti meg, tekintettel azon okokra, melyek azokat határozzák s azon összefüggésre, mely köztök észrevehető. *Beöthy* szerint irodalmunk története a közös emberi műveltség fejlődéséhez való viszonyunknak s egy-szersmind nemzeti fejlődésünknek története.

¹ A francia irod. tört. I. (Szász K.)

3.

Az irodalomtörténet más tudományokhoz való vonatkozásában.

Az irodalomtörténetnek, hogy feladatát, az irodalmi fejlődés feltüntetését, sikeresen teljesíthesse, több tudomány támogatására van szüksége.

1. Ilyen mindenekelőtt az irodalomtörténet alapvető tudománya, a *philologia*, a szó szorosabb értelmében az a tudományos kutatás, mely a nyelvemlékekkel, azok szövege megállapításával, bírálatával és magyarázatával foglalkozik (nyelvtörténet stb.). A szó általános értelmében vett philologia kutatási köre, mely mindarra kiterjed, a mi egy nép, vagy népcsalád nyelvi és irodalmi termékeinek megértésére szükséges, részben összeesik az irodalomtörténettel s tőle abban különbözik, hogy a philológiában a nyelv foglalja el a főhelyet (grammatika, összehasonlító nyelvészet, nyelvtörténet stb.) és azonkívül olyan tudományokat is magában foglal (topographia, régiségtan, nummismatika stb.), melyekre az irodalomtörténet nem terjeszkedhetik ki. Hogy az irodalomtörténethez a legjobb előkészület a philológiával való tudományos foglalkozás, mely leginkább alkalmas a kutató látókörét kiszélesíteni s az egyoldalúságtól megóvni, a fentebbiek után szinte felesleges is mondani.

2. Az *aesthetika*, vagy a szépművészet bölcselete s különösen ennek az a része, mely a szóban vagy írásban kifejezett szép törvényeivel, elemzésével és magyarázatával foglalkozik (irodalmi aesthetika).

3. A *lélektan*, mely minden szellemi tudomány alapja és pedig úgy az *egyéni lélektan*, mely az emberi öntudatban végbe menő lelki folyamatok megismerésével foglalkozik, mint a *néplélektan*, mely az egész emberiség közös szellemi alkotásai: a nyelv, mythologiai képzetek és erkölcsök eredetét és fejlődését tette vizsgálódásai tárgyává.

4. Az *ethika*, az erkölcsi magaviselet tudománya, mely az ember egyéni, családi, társadalmi és vallási kötelességét ismereti, különös tekintettel az erkölcsi eszmék fejlődésére.

5. A *társadalomtudomány*, mely az emberi társadalom alapjaival, alakulásával, fejlődésével, fenmaradása és fejlődése törvényeivel ismertet meg.

6. A *történetnek* az irodalmi fejlődés ismertetésénél kiváló

fontossága van, nélküle a fejlődést sem kimutatni, sem megérteni nem lehetne. És pedig a történet rendkívül széles mézejéről, az *életrajz*, a *nemzet*-, a *világ*-, és *mívelődéstörténet* jönnek különösen figyelembe. Ez utóbbit első helyen kellene kiemelnünk, ha tárgyának egy része benn nem foglaltatnék a már fentebb felsorolt tudományokban s ha feladatának egy másik jelentős részét nem épen az irodalomtörténet oldaná meg. Az irodalomtörténetbűvár nem támaszkodhatik pusztán feldolgozott művekre, hanem ismernie kell a történeti forrásműveket is, hogy mintegy saját szemével lásson és bármely kor rajzához adatait a közvetlen forrásból merítse.

7. A *tudományok történetét*, melynek oly virágzó irodalma volt az encyclopaedikus hajlamú 17-ik és 18-ik században, melynek összefoglaló megírására a tárgy rendkívüli nehézségei miatt ma alig vállalkozik valaki, de a melynek annál nagyobb monographikus irodalma van — az irodalomtörténeti írónak már csak az irodalom és tudomány kölcsönös és folytonos érintkezései miatt is, ismernie kell. *Vele szemben* helyzete némileg olyan, mint a philosophusé a tudományokkal szemben. A szaktudomány adja a philosophusnak az adatokat, kutatása végeredményeit, hogy azokat ellenmondás nélkül való rendszerbe foglalja: így az irodalomtörténet hívja fel az irodalomtörténetbűvár figyelmét oly művekre, melyek tudományos szempontból klasszikusnak nevezhetők, hogy azután azokat a nyelv és forma tekintetéből is vizsgálat alá vegye, (valóban klasszikus tudományos műnél a nyelv és előadási forma is elengedhetetlen feltétel) s ha így is kiválónak találta, az irodalom történetébe beiktassa.¹

4.

Az összehasonlító irodalomtörténet fogalma.

I. Az emberi művelődés a népek egymásra való kölcsönös hatásának összefüggő láncolata. A jogi, társadalmi és állami szervezet ilyen hatások eredménye s fejlődésüket csak a hatás felismerése és kimutatása után méltathatjuk. Így van ez a művészettel, tudományyal és irodalommal is.

¹ A *Bibliographia* külön kiemelését feleslegesnek tartjuk e helyen, mivel ez az irodalomtörténet fogalmába benne rejlik, annak mintegy, hogy úgy szójunk, csontvázát képezi, mely nélkül el se képzelhető.

Csakhogy ez összehasonlításnak rendkívül sok nehézségei vannak. Fejlett társadalmi szervezetben régen letűnt társadalmi szervezet él tovább, a most uralkodó államforma számos megsemmisült államszervezet alkotóelemeit olvasztotta magába, melyeknek csak emléke maradt fent s az élő állami vagy társadalmi szervezetből a faji sajátosság, geographiai helyzet stb. tekintetbe vételével, visszamenően következtethetünk arra a letűnt szervezetre, melynek hatása új alakulást hozott létre. Így van ez az irodalommal is. Fejlett irodalmi műfajokban kevésbé fejlettek hatása él tovább, melyeket a szebb és inkább életrevaló alkotás feledésbe temetett. Homerost, a nagy görög tragikusokat az epikusok és tragikusok hosszú sora előzte meg, ezt a fejlődés fogalma föltételezi, sőt műveiken megérezzük azt, egyes idézetek utalnak is reá, kisebb töredékek bizonyítékokat is szolgáltatnak (Aristophanes pl. maga többet megnevez Euripides forrásai közül), de a hatás kimutatására a megelőző irodalom csaknem teljes megsemmisülése miatt képtelenek vagyunk. Horatiusra a görög lyrikusok nagy hatással voltak, ő maga is megvallja ezt,¹ határozott nyomok utalnak reá, de a csekély számú töredékek alapján a hatás terjedelméről nem alkothatunk kellő fogalmat. Balassa költeményein érezzük a virág énekek hatását, Balassa maga is említi, de a hatás fokát a virágénekek csaknem teljes kiirtása miatt megállapítani lehetetlen.

Másik nehézséget okoz a hatás bonyodalmissága, mely önkéntelenül a megzavart víztükör hullámgyűrűinek egymásba fonódását juttatja eszünkbe. Egy költő műveire hatással voltak a gyermekkor olvasmányai, sőt még előbb a zsenge gyermekkorban hallott ének, népdal, népmese, később az öntudatosan alkotó költő tanulmányai. E hatás mind egybeszövődik s gyakran csupán egy elmosódott kép, egy hasonlat, vagy egy szó utal a hatás eredetére. A hatás teljes kimutatása lélektanilag is lehetetlen. Képzeletünk az érzékelt dolgok képeiből újakat alkot, melyek alakulásáról, alkotó elemeinek eredetéről sokszor magunk sem tudnánk számot adni. Ugyanezért az összehasonlító irodalomtörténetnek meg kell elégednie a tárgyi, műfaji és műformai hatás kutatásával s óvakodni kell attól, hogy a szavak és gondolatok hasonlóságának lidérczfényét követve a hatáskutatás ingoványos részébe tévedjen. Németországban különösen Goethe Faustjának (Düntzer-féle iskola), nálunk Arany művének forráskutatói estek ilyen szélsőségbe. Például a »két lélek«

¹ Numeros animosque secutus Archilochi. Epod. I. 19, 24.

kifejezés az emberiség érzékies és eszményi törekvésének képletes jelölésére előfordulhat a Bibliában, Platónnál és Goethénél¹ a nélkül, hogy hatásról beszélhetnénk.

Az összehasonlító irodalomtörténet fogalmát ezek alapján úgy határozhatnók meg, hogy az irodalomtörténetnek az az ága neveztetik így, mely a tárgyi, műfaji és műformai összehasonlítás alapján az irodalmi hatás kimutatásával foglalkozik.

Az összehasonlítás tárgyául szolgálhat egy mű, összevetve szerzője más műveivel, a nemzeti irodalomnak, melyhez az illető író tartozik s végül a világirodalomnak ugyanazon vagy hasonló műfajhoz tartozó alkotásaival (Pl. Werther keserve); továbbá egy író irodalmi munkásságának hatása úgy egyes írókra pl. Horatius (Bessenyei), Ovidius (Gyöngyösi), Tasso (Zrinyi), Beranger, Heine (Petőfi), mint egész irodalmakra (Byronismus); egy irodalmi műfaj (pl. idyllikus költészet), egy irodalmi irány vagy szellemi irányzat (pl. romanticismus), vagy egyes (pl. klasszikus) műformák s végül lehet az egy nemzet irodalmának egész hatását összefoglaló munka, minő a francia irodalom hatása a németre, a németé a magyarra stb. Időrend szerint vizsgálat tárgya lehet, hogy egy mű milyen vonatkozásban van a régi, egykorú és későbbi irodalmi termékekkel, a műfaj szempontjából fejlődést vagy hanyatlást jelent-e?

Az összehasonlító irodalomtörténet ilyen sokoldalú, fontos és nehéz feladata igazolja annak a felfogásnak jogosultságát, hogy itt az ideje, hogy az önálló tudományá fejlődjék s így tegyen a nemzeti, vagy egyetemes irodalomtörténetnek becses szolgáltatásokat.

II. »Az ismeretszerzés vagy közlés összehasonlító módszere — mondja Posnett² — bizonyos értelemben oly régi, mint maga a gondolat, más értelemben a mi tizenkilencedik századunk kiváló dicsősége.« És valóban) az összehasonlítást, mint módszert az irodalom terén is már nagyon régen alkalmazva találjuk. Az alexandriai iskola mythographusai így jártak el, midőn összeszedték a különböző költői és prózai művekből és egybevetették az egy-egy mythosra vagy mondára vonatkozó helyeket; ³ *Plutarchos* Demosthenes és Cicero életrajzában, Aristophanes és Menander egybevetésében némi irodalmi összehasonlítást is tesz; *Servius Vergilius-*

¹ Zwei Seelen wohnen, ah! in meiner Brust etc.

² Comparative Litterature 73. l.

³ *Susemihl*: Geschichte der griech. Litt. II. 51. l.

kommentárjában Homeros hatását többször megjelöli, *Bacon*¹ és *Morhof* is figyelmeztetnek e módszer alkalmazására. A *Perrault*-tól (1687) provokált híres vitának, melyet »Querelle des anciens et modernes« czímen ismer a francia irodalomtörténet, szintén összehasonlítás volt alapja s *Perrault* műve, a »*Parallèle des anciens et des modernes*« az összehasonlító irodalomtörténetnek nevezetes, habár elhibázott irányú okmánya. Számos író lehetne még idézni, kik az összehasonlítás módszerét az irodalomtörténetben ajánlották, vagy alkalmazták. Mindazáltal az összehasonlító irodalomtörténet tudományyá alakulására az első hatalmas lökést a francziáknál *Diderot*, a németeknél *Lessing* s utána *Herder* adta, különösen ez utóbbi a különböző népek népköltészeti termékeinek fordításaival s magyarázataival s az angol és német költészet egybevetésével (1777). Nyomdokaiba lépett e téren *Schiller*, továbbá *Schlegel A. W.* drámatörténeti felolvasásaival, különösen Euripides és Racine Phaedrájának egybevetésével (1807). A szanskrit irodalom tanulmányozásának fellendülése, mely az összehasonlító nyelvészetet hívta életre, az összehasonlító mythologia, a folklore, a népléktan virágzó irodalma jótékony hatással voltak e tudomány fejlődésére is. Művelőinek nagy része is e tudományok munkásaiból telt ki. Különösen *Benfey*nek, (Pancátantra kiadása bevezető kötetében) *Steinthal*nak, *Müller Miksán*ak (A mesék vándorlásáról) *Hahn*nak, *Köhler*nek, *Gubernatis*nak vannak kiváló érdemei e téren. A tizenkilencedik században hatalmas fejlődésnek indult e tudomány s folyton nagyobb tért hódít. E században a »Querelle«-hez hasonló balsikerű polemiáknak is (Bacon-Shakespeare-vita és »Lessings Plagiate«) meg volt az a haszna, hogy a figyelmet még jobban az összehasonlító irodalomtörténetre terelték. Ma már számottevő irodalom, több folyóirat és egyetemi tanszék áll szolgálatában. Ujabb művelői közül még megemlítjük *Kochot*, ki ily irányú folyóiratot alapított, *Carrieret*, *Posnett*et, ki egy műben össze is foglalta e tudomány alapelveit (1886), *Wetzet*, ki azokat Shakespearere alkalmazva mutatta be (1890), *Betzet*, *Brunetièret*, *Texteet*, *Spingarn*t. Nálunk *Arany* (Zrinyi és Tasso), *Imre S.* (Petőfitanulmányai), *Beöthy* (Tragikum, Széppróza), *Heinrich* (Boccacio), *Szilády* és *Katona Lajos* kiváló munkásai; *Meltzl Hugó* már 1877-ben egy nemzetközi folyóiratot is indított meg s társulatot alapított e tudomány művelésére.

¹ »(Auctores) cum ceteris scriptoribus, qui eadem tractant, comparare.«

5. Irodalmi kritika és irodalomtörténeti módszer.

Az irodalom óriási, beláthatatlan terület. Rengeteg erdő évezredek örökzöld sudarfákkal s apró cserjékkel, alant letűnt tenyészlet vastag avarrétegével. Nagy oczeán, mely ezredévek óta gyarapodott és gyarapodik folyvást a beleömlő számtalan nagy folyamok és kis patakok ezreivel. Mire van szükségünk, hogy a rengetegben el ne tévedjünk s ez oczeánon céltalanul idestova ne bolyongjunk? Ha az irodalomtörténetet térképhez hasonlíthatnók, iránytűnek, mely szerint tájékozódjunk, az irodalmi kritikát kell elfogadnunk.

Mi az irodalmi kritika? Mielőtt fogalmát meghatároznók, ismernünk kell létrejötté körülményeit.

Az irodalomban író és olvasó állanak szemben egymással. Nem mint két ellentétes fél, hanem mint egy egész két része, melyek föltételezik és kiegészítik egymást. Ugyanaz a viszony kettőjük között, a milyen a szónok és hallgatósága között. Az gondolatait, érzelmeit közli hallgatóival: meggyőz, gyönyörködtet és lelkesít. Az írónak is ez a célja. Az indus brahmánnak, a ki szent védákat énekelt Agni tiszteletére, a thrák énekeseknek, a kik szentelt ligetekben a phorminx hangja mellett a Muzsák és istenek iránt áhítatra buzdítottak, aeoliai és akhaiai dalosoknak, kik lakomáknál a hősök dicső tetteit magasztalták, a rhapsodosoknak, kik Homeros költeményeit városról-városra vándorolva énekelték, a Dionysos ünnepén mimikus előadással kísért karénekeknek épen úgy az volt a céljuk, mint az Attila győzelmeit s hadi dicsőségét magasztaló »barbar« énekeseknek. A hallgatóság lekötött figyelme, áhítása és lelkesedése volt előadásuk bírálata. A költészet fellendülése, a költők vetélkedése, a közizlés finomulása a kritikát nemcsak életre hívta, hanem mindinkább nagyobb jelentőségre emelte. Egyes nemzeteknél korán, például a görögöknél már a Kr. előtti hetedik században szokásba jött költői versenyek, pályadíjak odaítélése a hivatásszerű kritikát is megteremtette.

A kritikai nézetek változatossága és ellentétei miatt szükségessé vált megállapítani az irodalmi műfajok elméletét, a finomult közizlés törvénykönyvét; itt a kritikának a bölcselet sietett segítségére, mely mindenkor szívesen foglalkozott irodalmi kérdésekkel; az ő segítségével jött létre az irodalmi esztetika, melynek első töredékesen fenmaradt képviselője Aristoteles örökbecsű Poetikája

Az irodalmi aesthetika,¹ vagy irodalombölcselet anyagát az irodalom szolgáltatta, elvei megállapítására pedig az irodalmi kritika volt elhatározó befolyással. Aesthetika és kritika ezután egymás mellett haladva fejlődnek, megosztott, néha egyesített munkakörrel, mely a codificáló és bíró munkájára emlékeztet, egymást támogatva s az egymással való érintkezésből folyvást új erőt merítve.

Mi e szerint az *irodalmi kritika*? Az irodalmi mű megokolt bírálata.² Egy mű kiszakítva az irodalomból, melynek talaján nőtt, nem érhető, annál kevésbé bírálható meg. Azért, hogy értékét meghatározhassuk — pedig minden bírálatnak ez a célja — tekintettel kell lennünk a szerző életére, kora erkölcsi és társadalmi viszonyaira, valamint az irodalmi fejlődésre. Mint e meghatározás mutatja, az irodalomtörténet és irodalmi kritika az irodalmi művekkel szemben nagyobb részt hasonló eljárást követnek.

Mi tehát a különbség a kettő között? Az irodalmi kritika tárgya csak egyes irodalmi mű, az irodalomtörténeté az egész irodalom, egy korszak vagy egy műfaj irodalma. Az irodalmi kritikánál a főszempont a mű értékének meghatározása, az irodalomtörténetnél a történeti fokozatos fejlődés kimutatása. Egyéb különbségeket, mint például azt, hogy az irodalmi kritika főleg a közvetlen jelenkor termékeit teszi tanulmány tárgyává, mintegy az irodalmi társaságba bevezetés tisztét teljesítve, vagy azt, hogy ennek feladata a közönség előleges tájékoztatása, az íróval szemben pedig figyelmeztetéseivel hatni további munkásságára, nem tartjuk lényeges sajátosságoknak. Az irodalmi kritikának olyan meghatározását, mely szerint az csupán az aesthetika szabályainak alkalmazása az irodalmi termékekre (Lemaître), egyoldalúnak tartjuk, mivel az aesthetikai vizsgálat az irodalmi kritika feladatának csak egy részét foglalja magában; az a magyarázat pedig határozottan téves, hogy a kritika és

¹ De nem e név alatt, melyet mint ismeretes, a szép tudományának Baumgarten adott. Az aesthetika Humetól származó angol neve (Criticism) inkább emlékeztet e tudomány eredetére. Lord Kaimesnél (Home), mint alább látni fogjuk, a kritika elnevezés aesthetika értelemben használtatik. Ilyen értelemben használták rajtok kívül mások is. Tanulmányunk következő részében különben erre is rátérünk.

² Azon kérdések fejtegetése helyett, hogy a kritika tudomány, művészet vagy módszer-é? elégnek tartjuk utalni e szó többféle jelentésére. Azt hiszszük, hogy ha ezt kellő figyelembe vették volna, a különféle meghatározásokban is kevesebb zűrzavar uralkodnék. Hogy mi itt *kritika* alatt nem az eljárást, hanem az eljárás eredményét értettük, a fent közölt meghatározásokból eléggé kitetszik.

irodalomtörténet között az a különbség, a mi a politika és sociologia, az orvostan és élettan között, hogy t. i. az egyik alkalmazza azt, a mit a másik felfedezett és bebizonyított, az egyik művészet, a másik most kezd tudományyá fejlődni! (Renard) Brunetiére értelmezését, hogy a kritikának, aesthetikának és irodalomtörténetnek tárgya vagy valóságos létele csak összezavarásuk által van, szintén nem fogadhatjuk el. Az aesthetikának más a czélja és módszere, mint a kritikának és irodalomtörténetnek, az irodalmi kritika pedig az irodalomtörténetnek fontos alkotórésze, de vele össze nem zavarható.

Az irodalomtörténeti módszertan azon eljárások, szabályok és elvek ismerete, melyeket az irodalomtörténetben az irodalmi termékek helyes értelmezése és értékelése végett alkalmaznak. Valamely tudomány módszerét azon tudomány természete határozza meg. Mielőtt az irodalomtörténet módszertani elveit kifejtenők, ismerünk kell a különféle módszerek történeti fejlődését. Fentebb említettük, hogy az irodalomtörténet, mint annyi sok más, ma már virágzó tudomány (társadalomtudomány, ethnographia stb.) az újkor szülötte s így természetesen módszertanát is az újkorban igyekeztek megállapítani. Mindazáltal valamint az irodalomtörténet eredetét már az ókorban nyomozhatjuk az írók életrajzi adataiban és a bibliographikus fejtegetésekben vagy például az ethnographia eredetét az ókori utazók feljegyzéseiben: úgy az irodalomtörténeti módszer első gyökérszállaira szintén ráakadunk már az ókorban részint az irodalmi kritika elveiben és szabályaiban, vagyis azon bírálati megjegyzésekben, melyeket e kor költői bölcselői, kritikussai és más írói egyes irodalmi művekről tettek, részint az irodalmi aesthetikai kísérletekben, melyekben számtalan megfigyelő és gondolkodó elme századok során át az irodalmi műfajok törvényeit megállapítani s szabályokba foglalni igyekezett.

ELSŐ RÉSZ.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZERÉNEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

1.

Az irodalmi kritika kezdete Görögországban.

Valamely nemzet irodalmi életet élhet s költészete virágozhatik is, a nélkül hogy írói és költői számot tudnának adni az általok művelt irodalmi műfaj valódi lényegéről s alkotási törvényeiről. Az irodalmi eszmélődés kora akkor kezdődik, midőn a

kritika az irodalomba belép: vele veszi kezdetét az öntudatos irodalmi alkotások korá)

Az irodalmi kritika nyilvánulásának legrégebb nyomait keresve, mindenekelőtt a görögökhöz kell fordulnunk. Nem mintha e népnek volna legrégebb irodalma. Virágzó irodalmak a fejlődés hosszú útját futották már meg akkor, midőn a görögöknél az irodalmi élet kezdetét vette és mégsem az egyiptomi, asszír, ó-ind vagy persa irodalomban kereshetjük a kritika első nyomait. E népek nagyon csekély jelét adták kritikai érzéküknek; a mi kevés jelét adták, az is annyira hatástalanul enyészett el, hogy a fejlődés rajzában bátran figyelmen kívül hagyhatjuk. Ellenben a görög kritika oly mély barázdákat szántott az emberiség szellemében, oly elhatározó befolyással volt az irodalmi műfajok alakulására, hogy nélküle az irodalmi fejlődést sem érthetnők meg.

A görög költészet Homerossal első virágzásában tárul elénk. A Homeroszt megelőző kor költészetéből csak csekély töredékek maradtak fenn, de a terebélyes fa hatalmas lombátorából következtethetünk az évszázados fejlődésre. A kritikával is így vagyunk. Midőn vele először találkozunk, szinte meglep bennünket sokoldalú, változatos nyilvánulásaival. A fejlődés itt is fokozatos volt, csak-hogy mi nem az első fokon találkozunk vele. Már előbb említettük, hogy a kritika elmaradhatatlan volt már a hetedik században Kr. e. szokásba jött különböző költői versenyekről, hová a költőket az elsőnek elismertetés nemes dicsvágya vonzotta, a mely elismerés külsőleg jutalomdíjban is kifejeződött, a lyrai versenyéről, a rhapsodosok versenyéről, a kik ugyan rendszerint Homeros költeményeinek előadásával és magyarázatával foglalkoztak, de más költők (pl. Hesiodos, Arkhilokhos) műveire is kiterjeszkedtek.) Az Athénban négyévenként tartott Panathenei ünnepeken és más városokban e rhapsodosok vetélkedtek a legjobb Homeros-előadás dicsőségéért. Ion rhapsodos dicsekszik, hogy Homeroszt senki sem tudja úgy magyarázni, mint ő, minek bizonyossága az, hogy a rhapsodos-versenyben neki ítelték az első díjat. Köztük elvétve költő is akadt,¹ a versengés és kitűnés vágya pedig a kritikai tehetséget fejlesztette ki bennük.² Valószínű, hogy a rhapsodosok kezdték el, a két epos egyes emlékezetben nehezen megőrizhető részeit leírni:³ ez

¹ Christ: Griech. Litteraturgeschichte 60. 1.

² V. ö. a Platonról szóló 4. fejezettel.

³ Christ i. h. 6, köv. 1.

volt első kezdete az Ilias és Odysseia írásba foglalásának, a mit aztán Peisistratos alatt (605—527. Kr. e.) egészen végre is hajtottak. Az írásba foglalás szükségessé tette a szövegösszevetést, ellenmondó vagy homályos értelmű helyek magyarázatát s ezzel létre hívta a szövegkritikát és szövegmagyarázatot, a philologia két legfontosabb részét. Ez első kritikuskoknak csak nevei maradtak fent, műveik elvesztek, bár hatásuk tanítványaikban nem tűnt el nyomtalanul. Ilyenek voltak a Platon által említett¹ lampsakosi *Metrodoros*, thasosi *Stesimbrotos* és *Glaukon*, a Peisistratos munkatársai (»barátai«) közül az athéni *Onomakritos*, herakleiai *Zopyros* és krotóni *Orpheus*.

A drámai versenynek nem kevésbé fontos szerep jutott a kritika fejlődéstörténetében. A Dionysos ünnepén a cultusszal kapcsolatosan tartott drámai előadásokat Athénben, már a Kr. e. ötödik században, az állam felügyelete alatt tartották s állami jutalomdíj várt a legjobb darab írójára; volt második és harmadik díj is, mivel rendszeren hárman pályáztak; a jutalomkiosztást okmányban is megörökítették, melyekből újabban a Dinyosios-színház közelében eszközölt ásatások alkalmával többet fedeztek föl.² Az előadott darabok értéke fölött öt pályabíró döntött: ezek voltak az első dráma-kritikusok.³ A nagy tragikusok: Aiskhylos, Sophokles és Euripides számos darabjáról, valamint Aristophanes több komoediájáról tudjuk, hogy melyikkel nyert első vagy második díjat.⁴ Így nyerte el például Aiskhylos »Oresteia« című trilogiájával, Sophokles »Philoktetes«-szel, Aristophanes (425) az »Akharnai-beliek«-kel (458) az első, Euripides »Phoeniciai nők« cz. művével a második, Aristophanes a »Felhők«-kel (423) a harmadik díjat, melyet ugyanazért később átdolgozott. Aristophanes »Békák« című vígjátéka pedig (405) annyira tetszett, hogy másodszer is előadták s a költőt az első díjon kívül a szent olajfa ágával is megkoszorúzták. A közönség együtt ítélte a fejlett ízlésű drámapírakkal s a kettő együtt döntötte el a darab sorsát. Hogy a drámapírák tisztükben híven és lelkiismeretesen igyekeztek eljárni, bizonyítja az, hogy

¹ Ion cz. dialogus.

² Christ. Gr. Litteraturgesch. 3. 203. 1.

³ Hermann Gottfried: De quinque iudicibus poetarum. Opuscula. vol. 7. (Lipsiae, 1839.)

⁴ A versenyző darabok jegyzékét összeállította Pecz.: A görög tragoedia. I. köt. 1889. 343—7. l.

ítéletükben a költők rendszerint megnyugodtak. Egy adatot ismerünk csupán, mely ennek ellenmondani látszik, t. i. Aiskhylos, midőn a bírák darabját nem tartották jutalomra érdemesnek, azt felelte volna nekik: »Az időre bízza tragoediáit, tudván, hogy az meghozza majd a kellő becslést«. ¹ Az is kedvezően hatott a kritika fejlődésére, hogy egy tárgyat több költő is feldolgozott, pl. Elektrát Sophokles és Euripides, Oidipust a három nagy tragikuson kívül ² még több kisebb költő is, a mi az összehasonlítást és kritikát önként kihívta.

2. Aristophanes és az irodalmi kritika.

Nemcsak a drámapírak ítélték, hanem a drámaírók is. Valóban senki sem volt oly hivatott ítélethozatalra, mint az, a ki pályadíjakat nyert művek írásával bizonyította be, hogy ismeri a drámai hatás titkát és szerkesztése szabályait. Ilyen bírálati megjegyzéseket, különösen a vetélytársak darabjairól a tragikus költőknél is, pl. Euripides műveiben számos helyen találunk, de különösen a vígjátékírónak kínálkozott alkalom és tér arra, hogy véleményét más költőkről korlátlan szabadsággal nyilvánítsa. Talán senki sem élt annyira e szabadsággal, mint *Aristophanes*, a ki nemcsak darabjaiba szőtt czélzásokkal csipkedte költőtársait, hanem két darabjának tárgyaúl is irodalmi kérdést választott.

»*Felhők*« című darabjában kora bölceletét vitte színpadra Aristophanes. A sokféle politikai szerencsétlenséget, melyek az athéni népet akkortájt érték, az erkölcsök lazulásának, ezt ismét a sophisták tanai terjedésének és első sorban a Sokrates tanításainak tulajdonította. A felületes szemlélő Sokrates kérdezősködő s ezzel nézete helytelenségére vitatkozó társát fokónként rávezető módszerét könnyen összetéveszthette a sophisták szőrszálhasogató eljárásával, bármily nagy és lényeges volt is a különbség a kétféle bölceleti irány között, melyet Sokrates és a sophisták képviseltek. Aristophanes is e hibába esett, midőn darabjában Sokratest úgy mutatta be, mint a gyűlölt sophisták képviselőjét, a ki tanításaival épúgy felforgatja az állam alapjait s megrontja

¹ Plutarkhos elbeszélését, hogy egy ízben Kimon tisztársaival együtt beavatkozott volna a bírák tisztébe a Sophokles javára, újabb kritikusok nem tartják hitelesnek. Vitae Parall. Kimon cap. 8. Magyarul: Kacs Kovics ford. 3. köt. Egger, Essai sur l'hist. de la crit. 24. l. hosszasan foglalkozik ez esettel.

² Euripides és Aiskhylos darabja nem maradt ránk.

az ifjúságot. Ez a műve nem tartozik szorosan az irodalmi kritikai módszer fejlődésének keretébe, e szempontból jobban érdekel m^asik műve, melynek »Békák« címet adott. Aristophanes e darabját Kr. e. 405-ben adták először elő. Több mint félszázad múlt már el ekkor azóta, hogy Aiskhylos, az első nagy tragikus, sírba szállott. A tragoedia másik két kiváló mestere, Euripides és Sophokles a megelőző év őszén (406) egymásután csakhamar követte. Emlékük és hatásuk élénken élt még az athéni közönség lelkében s önként támadt az a kérdés, ki fogja üresen maradt helyüket betölteni? E kérdés nyomában támadt a másik: Vajjon melyik volt a három közül első, a ki minden tekintetben legkiválóbbat alkotott? Ez a kérdés Aristophanes lelkében is fölmerült s erre akart válaszolni a »Békák«-ban.¹

Dionysos isten, kinek tiszteletére tartották az előadásokat, szolgálja kíséretében leszállt az alvilágba, hogy onnan visszahozza a nemrég elhalt Euripidest. Hosszas bolyongás s különféle akadályokkal küzdés után elvergődnek arra a helyre, a hol a költők tartózkodnak. Épen akkor, midőn oda érkeznek, a halottakat lázas izgalommal az a kérdés foglalkoztatja, kit tartsanak a tragoedia első mesterének. Addig Aiskhylos volt az első, de Euripides, mihelyt az alvilágra szállott, magának követelte az első helyet. Korántsem tett úgy, mint Sophokles, ki a midőn szintén odaérkezett, megölelte Aiskhylost s maradásra készítette a székét neki önként felajánló író. Hogy az elsőség kérdését eldöntsék, a mivel a másvilágra visszatérés is egybe van kötve, — Dionysos tulajdonképen csak ezért jött — versenyre kelnek egymással Aiskhylos és Euripides. A verseny bírása Dionysos. Sophokles csak akkor állana ki Euripidessel megküzdeni, ha véletlenül nem Aiskhylos találna győzni. A verseny egy színi előadás formáját öleli fel s abból áll, hogy a versenyzők részleteket mondanak el műveikből kiválóságuk bizonyítására, majd egymás műveiből idéznek az ellenfél győnge-

¹ Az Aristophanes-irodalomból idézzük a következőket: Aristophanis comici quae supersunt opera. Rec. Blaydes. Vol. (Halle, 1886.) A Bevezetésben Aristophanes-bibliographiával. — Aristophanis Ranae. Annot. crit. commentario exeg. et schol. gr. instr. Blaydes. [A. Comoediae 8.] (Halle, 1889.) — Aristophanis Ranae. Cum proleg. et comm. ed. Van Leeuwen. (Leyden, 1896.) — Deschanel: Etude sur Aristophane. 10. éd. (Paris, 1876.) — Collins. Aristophanes Edinburgh-Lond. 2. éd. 1877. — Kont Ignác: Aristophanes. Bpest, 1880. Magyarra Arany János fordította: A. vígjátékai. 1. 2. kötet. (Bpest, 1885.) [Összes munkái 7. 8. kötet] Első kiadása 1880-ban 3 kötetben jelent meg.

ségeinek s botlásainak kiemelésére. A vitatkozásba olykor-olykor Dionysos is beleszól s azonkívül többször megszakítja azt a Kar intő és mérséklő szózata is. Végre a verseny Aiskhylos javára dől el s az ítélet Dionysos e szavaiban fejeződik ki: »Azt választom, kit a lelkem szeret.«¹ Aiskhylos végső óhaja még, mielőtt Dionyossal a napvilágra visszatérne, az, hogy székét Sophokles foglalja el, mert »másodiknak őt ítéli a művészetben«.

A »Békák« e szerint kritika Aiskhylos és Euripides drámaírói munkásságáról. Ez a legelső aesthetikai műbírálat, (mely a költészet célját és lényegét is meghatározva vizsgálja, mennyire közelítették meg az ismertett irodalmi művek e kitűzött célt, illetve mennyire maradtak el tőle. A költészet célját Aristophanes az Euripides szájába adott következő szavakkal jelöli ki:

— *Aiskhylos*. No, felelj hát, mér' kell a költőt bámolni, csodálni, leginkább? *Euripides*. Az ügyességért s hogy jóra eszel;² — hogy az államban nemesebbek- s jobbakká teszi az embereket.

A költészet első és legfontosabb célja e szerint, mit a költőnek szem elől téveszteni nem szabad, az *erkölcsi cél*. Még világosabban és részletesebben egy másik helyen ezt így fejt ki:

Aiskh. A költő a rosszat rejtse, takarja, ne pedig mutogassa, tanítsa bizony; mert lám, a gyenge gyerekeknek van, ki vezesse, tanító: ilyen felnőtt embernek a költő. Mi tehát mindig csak jót mondjunk.

E szempont szerint bírálja azután Aristophanes a két költőt s ennek alkalmazása Aiskhylos javára és Euripides hátrányára üt ki. Mit tett Aiskhylos, a mivel jobbította a nép erkölcsét, miben áll tragoediáinak népnevelő és erkölcsnemesítő hatása? E kérdésekre ad első sorban feleletet. Drámái kedvet keltenek a hadba menésre. A ki a »Hetén Thebe ellen« cz. darabját végig nézte, vágyott a harcza, a ki a »Persák«-at látta, győzni vágyott az ellenségén. A költészet ilyen feladatát a költészet története igazolja.

»Kezdetől fogva mi üdvös volt a nagy költők befolyása. Orpheus ünnepeket rendele, lám, s megtiltott emberöléstől; Musaeos nyavalyát orvoslani és jóslani, Hésiodos meg földet munkálni taníta, vetést, aratást; míg ősi Homéros mivel érdemelé isteni hírét, mint-hogy csatarendre, vitézül küzdeni, fegyverkezni taníta.«

Ilyen hatása van Aiskhylos tragoediáinak is s ezzel szemben mit tesz Euripides? Az ifjúságot tornakerülővé, tekintélymegvetővé,

¹ Itt és alább is mindenütt *Arany* klasszikus fordítása szerint idézünk.

² Aranyánál 959 verssor. Az eredetiben: (Blaydes kiad. 1008.) [εἶνεκα] δεξιότητος καὶ νοουθεσίας (lelkére kötés.)

piacson-forgóvá, közpálya-kerülővé nevelte; erkölcstelen drámáiban mint Phaidra és Stheneboia a családi életet s a szerelmes nő színpadra vitte s ezáltal megfertőztette a családi élet szentségét: »Tisztes nőket, tisztes férjek feleségeit arra lovalta, igyanak bürköt csupa szégyenből!«

Aristophanes bírálatának másik része aesthetikai s a szigorú összehasonlítás itt is Euripides hátrányára üt ki. A tragoedia már tárgyánál fogva magasztos s ennek megfelelően a benne szereplő hősök jelleme s tettei fölülemelkednek a hétköznapiasság határain. Euripides szerinte erre sem volt tekintettel. Ő a szájába adott szavak szerint »demokratásan« járt el. »A fejedelmi személyeket hitvány rongy mezbe takarta, hogy szánakozást gerjeszsenek a népnél«, tisztelet vagy félelem helyett, melyet a tragikus hősnek előidézni kell. Aiskhylos bűne viszont, hogy ezt túlságba vitte, hogy hatásvadászatból a titokszerűséget szinte az érthetlenségig fokozta.

Egy személyt kiültetett burokban, Akhillest, vagy Niobét mit, az arcját nem mutatva, czimernek a tragoedia elé, ki meg se mukkant) . . .

Ugyancsak a hatás emelése végett a karénekek számát is szaporította: »A kar ontotta csöstül a dalt, Egy sorban négy-öt éneket.« Hasonlóképen nagyot vétett Euripides a tragoedia törvénye ellen, midőn darabjaiban »minden lebuja-dalt összehord, Kár¹ dúdolást, Melétos bordalát, sirató és tánczdalát.« Megbontotta a tragoedia gyakorlat által szentesített szerkezetét, midőn azzal, a ki legelőbb megjelent a darabban, elmondatta »a darabnak nemét, faját«.

»Aztán mikor megindult a beszélgetés: hiába nem állt egy is, hanem beszélt az úr, a szolga, asszony, leány és vénbánya.«

Eddig Aiskhylosban alig talált a bírálat megróvására méltót, de a verselés bírálatában már az ő babéraiból is kitép Aristophanes néhány levelét. Elismeri ugyan (a kar szájába adva), hogy »a legszebb kardalokat teremté a mostaniak közt«, de »rosz énekszerző« annyiban, »hogy ismétél örökké«. Verselését parodiázva, különböző sorokat szed össze, melyekben ugyanazon szó pl. a »baj-iru [azaz veszélyt orvosló], segély« untig ismétlődik. De e megróvás is nagyon szelid ahhoz képest, a melyben Euripidest részesíti. Verselése mesterkéltségű karénekeiben, mint magán-dalaiban. Felesleges szavak, synonymok halmozása csakhogy a

¹ Káriai.

verssor kiteljük, oly formán, mint az Aiskhylos szájába adott parodia mutatja:

Hát csak fölroppene-röppene a levegőbe, | Szárnyai könnyű sugarával, | Hagyván nekem, ah! fáj-fájdalmat, | S könyet ah! könyet a szemeimből | Ejteni, ejteni árva fejemnek!

Elvétí a verslábakat, jambusai rosszak. (Mint Aiskhylos mondja:

Mert úgy verselsz te, hogy minden beillik — akár butykos, akár juhbőr, akár zsák — a jámbusidba.

Legrészletesebben foglalkozik Aristophanes a stylus és a nyelv bírálatával. Ő maga is mesteri kezelője levén a stylusnak és nyelvnek, nem csuda, ha figyelmét különösen itt is erre fordította. Abból indul ki, hogy

magas eszmék s gondolatoknak kifejezést is méltót kell szülni magokhoz. Félistenek ajkára beszéd is magasabb kell mindenesetre, valamint hogy köntöseik sokkal ragyogóbbak mint a miéink.

A tragoedia stylusának e törvénye Aiskhylos szájába van adva s e kijelentéssel végződik: »Mire én jó példát adtam.« Tévednénk, ha azt hinnők, hogy Aristophanes is úgy meg van elégedve Aiskhylos stylusával, mint ő magával. A tragoedia stylusa magasztos, nyelve választékos, de Aiskhylos bírálója szerint mindkettőt túlságba vitte, szinte az érthetlenségig. »Lóhátas beszédek«, fenhéjazó, mázsás nehéz szavak, nyaktörő nehéz szók, melyekhez még »konyítani sem könnyű«, »furfós beszédek«. Hatalmas mondatokkal dolgozik, gyököstül szaggatott nagy mondatokkal, a mint Euripides jellemzi:

»Nagy marha mondatot tizenkettőt kivága, sisaktollas szemöldökös, ménkő mumus-beszédet, mit a néző nem érthetett.«

Továbbá bőbeszédű, egy fogalmat két egyenértékű szóval jelöl egyszerre. Azt mondja, hogy »jövök s megtértem a hazámba.« Prológjai is homályosak.

Ha Aristophanes túlszigorú Aiskhylosszal szemben, kegyetlennek mondhatnók, midőn Euripides stylusát bírálja. A sophistáknak kérlelhetetlen ellenségé volt, a mint ezt a »Felhők« cz. darabjánál említettük s mivel azt hitte, hogy Euripides is a sophisták tanítványa, őt is olyan kiméletlenül ostorozza.

»Azt becsülöm — úgymond — a ki nem Sokrates körül fecseg, eldobván művészetet s mellőzvé a színi muzsa magasabb termékeit.«

Ha Aiskhylos stylusa dagályos, fellengző, az Euripidesé fecsegés, tekervény, csűr-csavar, szószátyárság, szóvisszavágás

(mint a sophistáké), ha az »hajószegpántolt nagy szavakat« használ, ennek beszéde »gyaluforgács- és tollsíkárítás-szerű munka«. Bár azt elismeri rólok egy helyen, hogy »finom, csiszolt, élczes, elmés dolgok«, de azért kevésre becsüli: »kis versikék, könnyű viták, répafozet, szájaskodás könyvből leszűrt nedve«. Vétke annak nagyobb, mert ez átragadt a néző közönségre, mely otthon is őt utánozza s tragoediájából idézett szavakkal kérdezi: »Hol van a fazék?«, »Hát innen a lazacz fejét ki ette meg?« S ezt nevezte Euripides ékes beszédnek, melyre a nézőket megtanította! . . .

Igy gáncsol tovább Aristophanes és szinte kimeríthetetlen a példák felsorolásában. Milyen magasan fölibe helyezi Aiskhylost Euripidesnek: ha a felsorolt példák közül nem tűnt volna ki eléggé, külön kifejezve is megtaláljuk Aiskhylos e kijelentésében: »Velem nem halt meg a költészetem, Ezzel (t. i. Euripidesszel) pedig meg.« Aristophanes más darabjaiban is találunk hasonló éles vágásokat Euripidesre. *Lysistrate*-ban ő reá céloznak e sorok, ki a családi életet színpadra vitte.

»Lys. Oh hát, beh feslett mind egész nemünk! No nem hiába, hogy tragoediát írnak belőlünk.«

Ugyanez a tárgya a »*Thesmophoriákat ünneplő nők*«¹ című darabjának, melyben a nők ítéletet tartanak Euripides felett, a miért őket tragoediáiban színre vitte s szerelmüket a nyilvánosságra hozás által megszenteltelenítette. Hasztalan védi egy nőnek öltözött rokona a gyűlésen azzal, hogy hiszen ezredrészét sem mondta el a nők hibáinak és ha Phaidrát »gyalázza«, azzal még nem a nőnemet kisebbiti, — csak nagy nehezen menekülhetett meg a büntetéstől.

Nem tartjuk szükségesnek bővebben fejtegetni, mennyire nem tárgyias e kritika, sem azt, hogy miért bánt oly igazságtalanul a költő különösen Euripidesszel.

Csupán két dologra akarunk figyelmeztetni. Az egyik, hogy Aristophanes a tragoedia azon alakját tartotta jogosultnak, melynek Aiskhylos és utána Sophokles volt képviselője, mely komor fenségében, isteneivel és félisteneivel, természetfeletti erényeivel és bűneivel méltán bilincselte le a néző közönségét. Erkölcsi irányának nemessége azonfelül mindazokat részére nyerte, kik a költészet egyedüli céljának azt tartották, hogy megjobbítja az embereket. Könnyű elképzelnünk, hogy egy ilyen irányzat híve

¹ Aranyánál: Nők ünnepe.

rossz szemmel nézte, miként ingatja meg Euripides a régi tragoedia tekintélyét. Mi haladásnak vesszük az Euripides újítását s úgy fogjuk fel a dolgot, hogy midőn az embert a maga hibáival és erényeivel bevitte az istenek és félistenek közé, ez által közelebb hozta a tragoediát hozzánk. De ez álláspontra csak lassanként emelkedett föl a bírálat.

Hogy milyen nehéz az írónak és kritikusnak kivonni magát a gyakorlat által szentesített és e miatt változhatatlannak tartott formák nyüge alól, elég a drámai hármasság tanára hivatkoznunk, mely Aristoteles Poetikájának egy félreértett helye miatt századokon keresztül tartotta békóiban a francia drámát. Aristophanes is abban a hitben élt, hogy a tragoediának egyedül az a megengedett alakja, melyet Aiskhylos és Sophokles gyakorlata szentesített.

A másik, a minek felemlítését szükségesnek tartjuk, az, hogy a drámai bírálat helye nem a szindarab s) a kritika sem színházba való tárgy. Hogy mégis oda lehessen vinni, túlozni és nagyítani kellett a bírált darab fogyatkozásait. Vigjátékot különben is szinte alig képzelünk túlzás nélkül. Mi csak csodálni tudjuk a költőt, a ki lángelméjének leleményességével e száraz tárgyat is színre tudta vinni s bizonyosságul vesszük arra nézve, hogy aligha van tárgy, mely színpadra alkalmas ne volna, csak olyan költő teremtő genieje szükséges hozzá, a minő az Aristophanesé. Utána még többen próbálkoztak hasonló tárgygyal, sőt olyanok is akadtak, kik ismét Euripidest léptették színpadra (Axionikos, Philippos). Ezen művei elvesztek, s a mit róluk tudunk, csak megerősít azon vélekedésünkben, hogy ilyen tárgyhoz hasztalanul nyúl harmad-, negyedrangú költő: csak egy Aristophanes lánglelke tud életet fuválni ilyen rideg, élettelen anyagba.

3. A görög bölcselők kritikája Platon előtt.

A költői versenyek bíráin és a költőkön kívül a bölcselőknek is kedvelt foglalkozása volt az irodalmi művek bírálata, sőt soraikból kerültek ki az irodalmi aesthetika megalapítói is. Szinte természetes, hogy azok, a kik a lét és nem lét kérdéseit, az erkölcsi világrendet, vallási, politikai és társadalmi kérdéseket vizsgálódásaik tárgyává tették, az irodalmi termékeket is figyelmükre méltatták, melyek sokszor hasonló kérdéseket tárgyaltak. Valóban e bölcselők egy-egy drámai előadásról hazamenet, vagy az Agorán, vagy az Ilyssos partja mentén húzódó lombos platánfasorok árnyé-

kában zavartalan sétáik alkalmával irodalmi művek beható elemzésébe és hibáik bírálatába is bocsátkoztak.

Az első bölcselők a költők soraiból kerültek ki. Hesiodos (700 kör.) Theogoniája az első bölcséleti költemény. Pithagoras (sz. 582 kör.) tanítását, mivel maga nem írt, tanítványai foglalták írásba. Xenophanes (sz. 570 kör.), Empedokles (sz. 490 kör.) verse foglalták s a költészet mezében adták elő bölcséleti tanait. *Xenophanes* mint költő-kritikus is bemutatkozott, egy költeményében megtámadva Homerost és Hesiodost, a miért az istenekről helytelen fogalmakat terjesztenek.

Demokritosról (sz. 460 kör.) nem tudjuk, hogy verset írt volna; de a helyett a költőkkel behatóan foglalkozott. Legalább, ha az erről több mint hatszáz évvel később tudósító Diogenes Laërtios össze nem zavarta az egyszerű írókat, ily című művek vannak neve alatt, melyek azonban, sajnos, mind elvesztek: »A rythmusokról és összhangról«, »A költészetről«, »A versek szépségéről«, »Homerosról«, »Az énekről« stb.¹ Hogy milyen véleménye volt a költőkről és a költészetről, azt a fenmaradt csekély töredékekből csak sejthetjük, de biztosan nem állapíthatjuk meg. Homerost úgy jellemezte, hogy isteni természettel megáldva szerkesztette mindenféle költeményei ékes rendjét, mivel égi és isteni (démoni) természet nélkül nem lehet ilyen szép és bölcs verseket készíteni. Egy másik töredékben azt mondja: Mindaz, mit a költő lelkesültségében (enthusiasmos) és szent ihlettel ír, igen szép.² »Tritogeneia« című műve, ha ugyan tőle eredt, némely philologus szerint Homeros költeményeinek allegorikai magyarázata lehetett.³ Homeros műveivel sokat foglalkozott egy másik bölcséleti irány képviselője, a cynikus iskola alapítója, *Antisthenes* (sz. 444 kör.). Írt »Theognisról«, »Homerosról«, »Kalkhasról«, »Az Odysseiáról«, »Helenáról és Penelopéről és a kutyáról«, »Odysseusról«, »Kirkéről« stb., melyek Diogenes Laërtios szerint egy tíz kötetre

¹ *Diogenes Laërti. Vitae et plac. lib. IX. cap. 7. Μουσικά δὲ τὰδε περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίας, περὶ ποιήσεως, περὶ καλλοσύνης ἐπέων, περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμῶν, περὶ Ὁμήρου ἢ ἑρθεοπειθῆς καὶ γλωσσέων, περὶ αἰοδῆς, περὶ ῥημάτων, Ὀνομαστιζόν.*

² *Fragmenta philos. graec. Ed. Mullach. Paris (Firmin-Didot 1860.) I. 370. 1. Sebeslyén: A görög gond. kezd. 208. 1.*

³ *Graefenhan: Gesch. d. klass. Phil. I. 221. 1. idézi Lobecket. V. ö. Diogenes Laërt. lib. IX. c. 7.*

terjedő mű különböző részei.¹ Miként magyarázhatta Homeroszt, arról némi fogalmat nyújt egy töredék, melyet egy Odysseia-commentator őrzött meg számukra. Ez az idézet Odysseus díszjelzőjére a *πολύτροπος*-ra (szóforgató)² vonatkozik és nagyon emlékeztet a sophisták szőrszálhasogatásaira. Abból indul ki, hogy e jelző legalább is kétértelmű. Sem az egyszerű, nemes Akhilleusnek és Ajasnak, sem a bölcs Nestornak nem ad Homeros ilyen jelzőt. Vajjon tehát gonosz ember volt Odysseus, hogy a *πολύτροπος* nevet kapta? Vagy mert bölcs volt, azért nevezte így? A *τρόπος* — így bizonyítja be Antisthenes az utóbbit — részint az erkölcsöt, részint a beszéd megválogatását jelenti. Jóra fordult (*εὐτροπος*) az, a kinek erkölcsé hajlik a jóra; a beszéd tropusainak okai a költemények. A »tropus« használatik hangra, az énekek modulatiojára és a fülemilére, mely sokhangú énekét gyakran változtatva önti. Ha a bölcsök tudnak vitatkozni, ugyanazon értelmet sokféle fordulatban (*κατὰ πολλοὺς τρόπους*) is ki tudják fejezni: ugyanazon dolog szavainak sokféle fordulatát ismerők pedig szóforgatók (*πολύτροποι*). A bölcsök jók is egyszersmind. Fejtegetésének végeredménye tehát az, hogy Homeros azért mondja a bölcs Odysseust szóforgatónak, mivel az emberekkel sokféle szófordulattal tudott társalogni. Ezután példát hoz föl, arra, hogy Pythagoras is másképen beszélt gyermekekkel, másképen a nőekkel stb.³ A philologiai és bölcséleti magyarázat ilyen összevegyítése mintha példáulú szolgálta volna a későbbi commentátoroknak, ezt a módszert követi Homeros több magyarázója, sőt megtaláljuk a Vergilius magyarázóinál is (Servius). Nem tartották elégnek a szerző szavait értelmezni, saját felfogásukat is a commentált szerző tekintélyével igyekeztek igazolni. Ez idézet különben nem nyújt teljes képet Antisthenes magyarázati módszeréről. Ő ugyanis az allegorikai értelmezésnek is egyik képviselője volt. Xenophon írja róla,⁴ hogy mint Homeros allegorikus magyarázója, kinevette azokat, a kik Homerosnak csak egyes énekeit adták elő. Hasonló tárgyú az a párbeszéd, melyet ugyancsak Xenophon ad Antisthenes, Sokrates és asztaltársuk szájába. De az, úgymond Anthisthenes, titok

¹ Vitae et plac. lib. VI. id. m. I. 222. I.

² E szóval nem akarjuk a *πολύτροπος*-t lefordítani, csupán Antisthenes értelmezése szerint lehetne így fordítani, mint a továbbiakból kiviláglik.

³ Fragmenta phil. Graec. Ed. Mullachl II. 2777—8. I. V. ö. Sebestyén: A cynikusok. 43—1.

⁴ Convivium IV. 6.

előttem, hogy a rhapsodosok is mindnyájan értik-é ezen éneket? Hogy lehetne titok, felelt, mikor csaknem mindennap hallok őket. Tudsz-é, szolt ostobább népet a rhapsodosoknál? Bizony nem, mondá Nikeratos. Azt hiszem valóban nincs. Mert világos, szolt Sokrates, hogy magasabb értelmét nem ismerik.¹ Ez allegorikai értelmezésre például még oly csekély töredék sem maradt fenn, melynek alapján róla fogalmat szerezhetnénk, mint a philologiaira.)

Az allegorikai irány képviselője *Prodikos* sophista (435) is, a kinek »Horai« című művéből Xenophon egy szép részletet (Herakles a keresztúton)² tartott fent. Prodikos az értelmezésben minden mythost természeti tárgyakkal (Poseidon annyi mint víz, Demeter a. m. kenyér stb.) igyekezett azonosítani, s így az allegorikai irányt még Antisthenesnél is jobban túlhajtotta.⁴ Ugyancsak a sophisták közül való *Protagoras*, a kinek szájába Platon érdekes magyarázatot ad Simonides egy költeményéről. Bármily kínálkozó lenne az alkalom, hogy ennek alapján Protagoras értelmezési módját ismertessük, le kell arról tennünk, mivel Platon nagyon sok esetben önkényesen ad ismert nevű írók, bölcselek szájába oly véleményt, melyet soha sem mondtak, miként Gorgias a róla nevezett dialogusról kijelentette, hogy ő nem értekezett Platonnal arról a tárgyról s Platontól sem hallotta azokat.⁵ *Gorgias* sophista, ki egy Rhetorikát is írt, a tragoediát olyan ámitásnak mondta, melyben az ámitó igazságosabb annál, a ki nem ámit s az elámitott bölcsebb az el nem ámitottnál.⁶ Gorgias ezen megjegyzése és az a másik, szintén Plutarkhosnál,⁷ melyet Aiskhylosra tett, hogy egy darabja t. i. a »Hetén Thébe ellen« Aressel van tele, a többi mind Dionysossal,⁸ azt bizonyítják, hogy megfigyelése úgy,

¹ U. o. III. 6.

² V. ö. Dio Chrysostomus (Orat. 53. Ed. Reiske. vol. II. 276. l.) írja, hogy Antisthenes szerint Homeros némely dolgot képzelet (*κατὰ δόξαν*), másokat valóság szerint (*κατὰ ἀληθειαν*) mondott. Az előbbi kifejezést Graefenhan (id. m. I. 222. l.) az allegorikai magyarázatra vonatkoztatja.

³ Xenophon Memorabilia Socr. lib. cap. II. 1. Fragmenta phil. graec. II. 134—7. l. Magyarra újabban Sebestyén K. fordította.

⁴ Graefenhan i. m. I. 219. l.

⁵ Fragm. phil. Graec. Ed. Mullach. II. 145. l.

⁶ Plutarkhos: De audiendis poetis. [Opera Ed. Reiske. VI. (Lipsiae, 1777.) 53. l.] Brassai fordításában Kisfaludy-társ. Évl. XXII. 165. l. Sebestyén K. A görög gond. 225. l.

⁷ Symposiacion lib. 7. (Opera ed. Reiske 856. l.)

⁸ Czelzás Aristophanes megjegyzésére, melyet a »Békák«-ban Aiskhylos

mint gúnyja az irodalomra is kiterjedt. Sajnos a sophisták kritikai nézeteiről alig szólhatunk, oly csekély töredékek maradtak fent műveikből, vagy beszélgetéseikből, Platon pedig, a ki legtöbbet foglalkozott velük, nemcsak gyűlöletes színben tünteti föl őket, hanem sok helyen el is ferdíti beszédeiket.¹ Ha bírálati eljárásukról ellenfeleik tudósításai alapján itélnénk, azt kellene róluk tartanunk, hogy a költői műveknek inkább formai szépsége, stylusa és a szavak hangzatossága, mint belső lényege ragadta meg figyelmüket. De hogy e felfogás, legalább a kiváló sophistákra nézve nem helyes, arról a csekély számú fennmaradt töredékek is meggyőzhetnek.

Még *Sokrates*ről, a legnagyobb görög bölcsről (469—399) kellene megemlékeznünk, de ő nem hagyott írásban semmit. Szellemét tanítványainak, Platonnak és Xenophonnak iratai tükrözik vissza s azért ha nézeteit ismerni akarjuk, tanítványai műveivel kell megismerkednünk.²

DÉZSI LAJOS.

szájába ad: ὄραμα ποιήσας Ἄρεως μεστόν. A tréfás megjegyzés értelme, hogy A. egy darabja kivételével mindeniket ittas állapotban írta. Plutarkhos ez egy kivételt sem engedi meg.

¹ V. ö. 3. jegyzettel.

² Sokan meg kísérelték már, hogy Sokrates tanításait tanítványai művéből rekonstruálják. Ujabban *Joël* adott ki egy nagy munkát »Der echte und der Xenophontische Sokrates. I—III. Band. Berlin, 1893.« czímen s ebben azt bizonyítja, hogy Sokrates tanait nem Xenophon, hanem Platon és Aristoteles reproducálják híven.

